

tekst. U tome memoari terminološki i žanrovski dijele položaj biografije, dok se dnevnik tretira uglavnom kao podvrsta autobiografije.

Bez obzira na ponašanje svojih pripovjedno konstruiranih subjekata, putopisi, biografije, autobiografije i memoari imaju obvezu sačuvati relaciju prema stvarnosti ili sugerirati da je ona očuvana i da je više ili manje očita. Oni tekstovi koji idu dalje od toga te nude historiografsku građu zbog koje pretendiraju poslužiti kao povijesni dokumenti, iziskuju kritičku provjeru vlastite vjerodostojnosti. Mjesto te ovjere je realni svijet za razliku od mjesta ovjere npr. novele ili romana od kojih se i ne očekuje da im se vjerodostojnost ovjerava u stvarnome, nego u svijetu koji oni sami kreiraju, tj. u svijetu književnoga djela.

ESEJ

Ostaje na kraju još jedna porodica prozних tekstova koja je imala svoje mjesto u sustavu hrvatske književnosti 19. stoljeća. Iako je pokazivala znakove života i prije preporoda, s pojavom novina i časopisa ona postaje njihovim sve popularnijim sadržajem, da bi u časopisima 20. st. esej zauzeo glavninu njihova prostora.

Ako je dosad opisanim oblicima bilo zajedničko da su imali pravo na kreiranje vlastitoga svijeta, pa su se time – bez obzira na stupanj referencijalnosti – nužno kretali u prostoru imaginacije, esejistički je subjekt onaj koji sve može učiniti objektom svoga mišljenja, o svemu raspravljati i o svemu izreći svoj trenutni stav. Zato je glavno obilježje eseja, po kojemu se razlikuje od svih dosad opisanih oblika, mišljenje, tj. iznošenje stava o nekoj temi iz posve osobnoga gledišta.

Predmet eseja nije ograničen, već slobodan, tj. može govoriti – po riječima Aldousa Huxleyja – “o svemu i ni o čemu”, a način ovisi isključivo o karakteru esejističkoga subjekta – o njegovu znanju, obrazovanju i kulturi, o ukusu, navikama i doživljajima,

o interesima i namjerama. Zato se i zove *esej* (franc. *essai*, engl. *essay*), tj. pokušaj ili ogled, nerijetko u našoj literaturi 19. st. preveden i kao pogled ili razmatranja. Esej se u potpunosti vezuje uz pojedinca i njegovu slobodu, pa je i mogao nastati u kulturi koja je pojedinca postavila kao kriterij. Otuda se esej pojavljuje s humanizmom i renesansom, a tisak ga je ubrzo proširio i učinio jednim od najdemokračičnijih diskurzivnih oblika.

Po svome predmetu esej nije nužno samo književni, već može biti politički, sociološki, ekonomski, glazbeni, geografski, prirodnoznanstveni, medicinski itd. Međutim, kako se realizira u jeziku, kao oblik diskurzivne prakse on može, neovisno o predmetu, imati književna obilježja, tj. obilježja dobro oblikovanoga književnog teksta. Zato ga se i svrstava u književnost. A ono što ga razlikuje od sličnih tekstova u kojima se raspravlja o nekome predmetu je asocijativni pristup, tj. ne strogo pridržavanje neke terminologije i metode, kao što je to slučaj u znanstvenome diskursu, npr. u recenzijama ili studijama. Najčešće ima oblik kraćega proznog članka, vrlo rijetko u stihu, a bavi se općim svakodnevnim temama, svjetonazorskim, umjetničkim ili stručnim pitanjima i izraz je u prvome redu intelektualnih i spisateljskih dometa onoga tko esejizira.

Esej se nerijetko miješa s *kritikom*, pogotovu s nekim njezinim oblicima koji se također temelje na subjektivnim ocjenama tuđih djela, ali za razliku od kritike, eseju nije glavni cilj vrednovanje i izricanje definitivnih sudova. Od eseja se očekuje da je pisan površnije i ležernije čime računa na široku publiku, koja nema prevelika očekivanja, iako su neki autori u tome napisali svoje najblistavije stranice. Ponekad se esejističkim stilom namjerno mogu izlagati i zahtjevnije znanstvene teme u svrhu njihove popularizacije.

Začetnikom eseja smatra se francuskog pisca Michela de Montaignea, koji je u drugoj polovici 16. st. objavio sve tri knjige svojih *Eseja* (*Essais*, 1580-88) nikada ih ne smatrajući završenim djelom. Po uzoru na Plutarha, Seneku, Gelliusa, Erazma i Machia-

vellija u njima Montaigne vodi imaginarne dijaloge sa samim sobom, antičkim mudracima, filozofima i povjesnicima, jer je smatrao da se misao kroz dijalog izoštrava, a prvotno ih je bio kanio napisati u obliku pisama. Bez plana ili želje da razvija ikakvu teoriju, Montaigne raspravlja o svim životnim temama ostavljajući dojam da u potrazi za smislom preispituje samoga sebe, čime je uvelike anticipirao autore poput Rousseaua i još više Prousta. Njegovi su pokušaji utjecali na mnoge europske pisce te ostali nenadmašnom prozom čak i nakon rasnih esejista kakvi su bili Samuel Johnson, W. Goethe, F. Nietzsche i drugi.

Esejistika je vrhunac dosegla tijekom 19. i u prvim desetljećima 20. stoljeća. Većina značajnih autora afirmirala se i kao dobri esejisti – C. Baudelaire, O. Wilde, A. France, M. Barres, A. Gide, P. Valéry, A. Huxley, T. S. Eliot, M. de Unamuno, J. Ortega y Gasset, T. Mann, K. Kraus, R. M. Rilke, G. Orwell i dr., a od naših Kamov, Matoš, Ujević, Krleža.

Tragove eseja u hrvatskoj kulturi moguće je naći u poslanicama renesansnih pisaca i u komentarima ponekih autorskih knjiga, no o tradiciji nacionalne eseji stike u modernome smislu može se govoriti tek s ilirizmom i pojavom periodike. Političke brošure naših preporoditelja koje smo spominjali u uvodnome poglavlju – Derkosov *Genius patriae*, Draškovićeva *Disertacija i Riječ plemenitim kćerima Ilirije* te Rakovčev *Mali katekizam* – zapravo su eseji.

To je i Vukotinovićev članak *Ilirisam i kroatisam*, a još više njegov feljton *Zimske misli u Ilirskim narodnim novinama* 1842. U njima Vukotinović uz toplu peć, dok je “vani bura sa snijegom” – baš kao što to Englezi i Francuzi rade po svojim klubovima – puši lulu i časka o suvremenima i komentira aktualna zbivanja i pojave, uključujući i stanje u literaturi, ironizira lakomislenost, “njemčarenje” i političku neozbiljnost. Mnogi su mu zamjerali što je govorio npr. o iliromaniji, “kao da ne bi i Ilir u maniju mogao pasti”, odgovara im u predgovoru zbirke *Ruže i trnje* (1842). u koju je uvrstio i svoje feljtone.

Takvi su i neki Vrazovi članci u Kolu, Demetrovi, Babukićevi, Šulekovi i Nemčićevi u Danici te Kuzmanićevi, Kazalijevi, Brlićevi i Š. Starčevića u Zori dalmatinskoj itd. Mnogi prilozi u časopisnim rubrikama, koje su se postupno profilirale kako bi pratile najaktualnija zbivanja i pojave (*Směsice, Tobolac, Svaštice, Smotra, Pošurice, Podlistak, Listak, Feuilleton*), esejističkoga su karaktera. Među njima je Starčevićeva *Poslanica pobratimu* u kojoj su iznesene osnove pravaške ideologije, a među važnije priloge ovome štivu pripadaju svakako i Starčevićeva *Pisma Magjarolacah* (1879).

Esejistici pripada i glasoviti spis *Hrvati Mađarom* (1848) I. Mažuranića, mnogi filološki članci V. Jagića, F. Kurelca i članci o likovnoj umjetnosti I. Kršnjavoga ili o odgoju M. Stojanovića i I. Filipovića. Takvi su i tzv. programski Šenoini tekstovi *Naša književnost* (1865) i *O kazalištu* (1866) te Jurkovićevo *Pismo nekome mladomu prijatelju o spisateljskom zvanju* (1862) kao i Kumičićev tekst *O romanu* (1883), koji je izazvao brojne reakcije suvremenika.

Šenoini *Dopisi iz Praga i Zagrebulje*, potom feljtoni Ante Kovačića idu u red najboljih stranica naše 19-stoljetne esejistike. Ironiziranje autoriteta i aktualnih društvenih događaja kulminiralo je u prozno-stihovanim esejima *Iz Bombaja* koje je Kovačić objavljivao u sušačkoj Slobodi 1879-80. i 1884. Zasluge u tome imaju i R. F. Jorgovanić, J. Čedomil, M. Šrepel, A. Petravić, D. Politeo, I. Despot kao i niz modernista (M. Dežman, M. C. Nehajev, M. Marjanović, V. Lunaček, B. Livadić, K. Hausler). Među njima su i Kamovljeve kozerije u Pokretu, kasnije sabrane u knjizi karakterističnog naslova *Časkanja* (1914). No, od svih Matoš je ostavio najdubljeg traga dosljedno se držeći svoga načela da se svaki umjetnički posao, pa i novinarski, odlikuje stilom. Matoš je dotad ne samo najplodniji naš esejist, već i prvi koji je objavio knjigu pod tim naslovom (*Ogledi*, 1905). U njezinu predgovoru datiranome u Parizu, 5. ožujka 1904. Matoš piše:

... Ove članke nazvah *Ogledi*, jer nisu ništa drugo. zna kako sam ih pisao, u kolikim nevoljama, neće se čuditi da nisu bolji. Ako se oblikom odvajaju od *Pokušaja* velikog Montaignea, trudio sam se stići učitelja iskrenošću, i to naročito ističem, ne plašeći se opaske da je prava iskrenost nehotimična. I slavni gaskonjski plemić je znao da je iskren (...) *Ogledi* su odmorišta, stanice na mom putu k slobodi i obrazovanju (...) Ova sveska je preludij, slobodna varijacija, kao kada svirač prije koncerta kuša prste i gudalo...

FELJTON

Baš kad se moglo učiniti da je pitanje pregleda proze u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća ovime riješeno, pojavio se mjestimice, a pogotovu u prikazu eseja, još jedan pojam koji traži da ga se u najmanju ruku uzme u obzir. Riječ je o *feljtonu* (franc. *feuilleton*) koji se nerijetko smatra književnim oblikom, a koji smo u dosadašnjem izlaganju u pravilu spominjali uz časopise i novine. Uostalom, otuda i potječe.

Naime, pariški liječnik Théophraste Renaudot izdavao je od 1630. oglasnik pod naslovom *Feuille d'avis du bureau d'adresser*, poznat pod skraćenim imenom *Feuilleton*, a sadržavao je i kratak informativno-zabavni dio s prikazima kazališnih predstava, anegdota, biografijama, putopisima i sl. Potom se 1800. u pariškom *Journal des Débats* pojavila rubrika sličnih, ponešto slobodnije i duhovitije obrađivanih sadržaja pod naslovom *Feuilleton*. U prvo vrijeme bio je to poseban list, a potom tek crtom odvojen dio (*podlistak*) od ostalih tekstova, koji su donosili gospodarske i političke sadržaje. Dobar odjek priloga u feljtonu i među piscima poput V. Hugoa, Sainte-Beuvea i T. Gautiera, pridonio je njegovoj popularnosti, proširio se ubrzo po cijeloj Europi te postao omiljenom novinskom rubrikom. Među feljtonistima našli su se najistaknutiji pisci, poneki upravo feljtonu dugujući popularnost, npr. Turgenjev, Čehov, Dostojevski, Majakovski, Gorki, H. Belloc, G. K. Chesterston, J. Neruda, J. Hašek, K. Čapek ili u nas A. Šenoa, Matoš, Zagorka i dr.